

Inèdites de Mallorca: mig i quart de ral d'or de Pere III, marca tres roses

M. CRUSAFONT I SABATER

Com és sabut, la sèrie dels rals d'or de Mallorca de Pere III comprèn uns grups de peces, rals i divisors, que poden presentar sis marques diferents: rosa, llir, tres roses, escudet, sabata i petxina. Campaner ja va relacionar alguna d'aquestes marques amb els mestres de la seca mallorquina.¹ La petxina seria del mestre Eimeric i la sabata, probablement, del mestre Sabater. Nosaltres vàrem suposar que les altres marques serien de Pere Roig (rosa), Bartomeu Tarí (llir) i Joan Roig (tres roses), hipòtesi que les noves dades han anat confirmant. Hi havia dubtes, però, pel que fa a l'atribució de la marca de l'escudet, que de primer pensàrem que fos una marca primerenca de Perpinyà, guiant-nos per la lletra P que porten aquestes peces al peu del rei de l'anvers. En el darrer treball, en el qual assenyalàvem que en temps del mestre Tarí hi havia hagut un canvi en les llegendes d'aquestes peces, ja indicàvem que, probablement, aquella hipòtesi no era certa i que els rals d'escudet, amb la llegenda ja canviada, havien de correspondre a la segona etapa i situar-se entre les emissions de Joan Roig i les d'Eimeric. Vegem aquesta qüestió amb més detall.²

ELS RALS DE MARCA ESCUDET

Avui tenim més arguments a favor d'aquesta segona solució. Quan Campaner publicà el seu llibre, no coneixia pas peces de tots els valors per a cadascuna de les

1. Si no diem una altra cosa, les mencions d'Alvar Campaner es refereixen al seu llibre *Numismàtica balear*, Palma, 1879.

2. Miquel CRUSAFONT i Andreu VIDAL, «Els rals de Mallorca de Pere III (I de Mallorca) del fons de Sa Nostra, Caixa de Balears», *Acta Numismàtica* (Barcelona), núm. 30 (2000), p. 57-92.

marques. En concret, no havien aparegut encara el ral amb marca rosa, els mitjos de les tres roses i la sabata, els quarts de les tres roses ni l'octau de la sabata. A poc a poc aquests espais buits s'han anat omplint, de manera que ara tenim tots els valors per a la petxina i la sabata (ral, mig, quart i octau) i tres valors per a la rosa, lllir i tres roses (ral, mig i quart). Això vol dir tots els valors per a aquestes marques, perquè l'octau de ral fou un afegit tardà que només es pot trobar en les dues darres marques, petxina i sabata. Amb el quadre actual, incloent-hi les dues peces que avui descrivim, tenim valors complets per a cinc marques i res s'oposa a poder creure que també n'hi poden haver per a la sisena marca, l'escudet, de la qual només coneixem els rals.

De fet, Bover ja havia assenyalat l'existència d'algunes d'aquestes peces que ara han anat sorgint, però Campaner no li donà crèdit perquè l'experiència li havia demostrat que no sempre era curós en les seves afirmacions. Campaner es va limitar, doncs, a donar per existents les peces que va poder verificar personalment, criteri en el qual tots el vàrem seguir. Un cop, però, Campaner mateix va poder confirmar l'existència del mig ral del lllir i nosaltres hem pogut omplir uns altres buits, entre els quals el quart de ral de les tres roses, ambdós avançats ja per Bover,³ cal convenir que, almenys pel que fa a la numismàtica, ha arribat el moment de restituir-li la credibilitat. Això comporta la reconsideració d'una altra peça anunciada i que encara no ha aparegut: el quart de ral de l'escudet. Però si hi ha quart i per a tots els altres signes hi ha sempre mitjos i quarts, el més raonable és creure que la sèrie de l'escudet deu ésser també completa, amb rals, mitjos i quarts, igual que les altres cinc.

L'existència de divisors és, però, poc avinent per a una emissió de prova, en la qual hom no se sol entretenir a fer peces menudes. Això afegeix, doncs, un altre argument en contra de la nostra hipòtesi inicial d'una encunyació primerenca i de prova a Perpinyà a mans del mestre Baster i ajuda també a resituar el ral de marca escudet i la seva probable sèrie de divisors en la cronologia tardana, és a dir, en l'espai 1364-1368, que ja ens indicava el canvi de llegenda.

Per aquesta cronologia no sabem qui era el mestre de seca i ni tan sols si n'hi havia. Podria ésser, per tant, que la marca d'escudet català apuntat fos d'un mestre fins ara no documentat, però també seria possible que, a manca de mestre, el governador general de l'illa assumís l'autoritat de la seca i fes marcar amb armes reials. Recordem que més endavant, en concret des del rei Martí, aquesta actuació es va convertir en llei i que l'absència del mestre des de llavors ens ha estat consignada amb l'existència de peces amb marca escudet, tant en el mateix regnat de Martí com en els d'Alfons IV i Joan II.⁴

3. Joaquim Maria BOVER, *Historia de la Casa Real de Mallorca*, Palma, 1856, p. 80, núm. 10. El mig ral del lllir no va ésser descrit per Campaner en la part de Mallorca de Heiss que ell va redactar, però sí que la va incloure a la *Numismàtica balear*, *op. cit.*, perquè en va trobar un exemplar.

4. M. CRUSAFONT I R. COMAS, *El flori d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Barcelona, 1996.

LA CRONOLOGIA DEL CANVI DE LLEGENDA

En el nostre treball anterior, fet amb Andreu Vidal, assenyalàvem que el canvi de les llegendes PETRUS DEI GRACIA ARAGONUM/ET MAIORICARUM REX per PETRUS DEI GRACIA REX/ ARAGONUM ET MAIORICARUM s'hauria pogut produir arran d'un document de Pere III en el qual manava que es posés la segona llegenda a les monedes de plata. Tot i que el document no portava data, pels personatges signants el poguérem situar entre el 1355 i el 1360, i observarem a més que el canvi es produeix en temps del mestre Bartomeu Tarí, en el qual tenim rals d'or amb les dues llegendes. Com que les peces amb rosa tenen la llegenda primera i les altres la segona, quedava confirmada l'ordenació i feia pensar, com hem dit, que el ral d'escudets podia ésser tardà.

Darrerament, Sanahuja ha trobat un document del temps de Joan I⁵ en el qual es parla de l'existència de rals d'or de Mallorca de dues lleis lleugerament diferents: 23,5 quirats i 23 quirats. Sanahuja pensa que el canvi de llei s'hauria de correspondre amb el canvi de llegenda, fent el paral·lelisme amb un cas semblant ocorregut en els florins de Perpinyà d'aquesta cronologia i justificant la raresa dels rals d'or de la rosa, amb l'argument que, en ésser de millor llei, haurien estat refosos.

La hipòtesi podria ésser certa, però té nombrosos inconvenients. D'una banda, el fet que l'any 1422, en iniciar Alfons IV els seus batiments de rals d'or de Mallorca, diu que no es facin com abans, de 23,50 quirats, sinó tan sols de 20 quirats.⁶ Aquesta afirmació porta a concloure que el convenciment general era que els rals mallorquins eren tots de 23,50 quirats i que, en tot cas, si hi va haver emissions de 23 quirats, no varen ésser d'un moment tan primerenc sinó molt més tardà o, senzillament, incidental. D'altra banda, si bé és cert que els rals de la rosa són molt rars, no succeeix el mateix amb els quarts de ral, que són molt més abundants que els de les altres marques, llevat de la petxina. Certament, si els quarts de ral de la rosa havien estat fets d'una llei més rica, igualment haurien estat refosos.

Al parer nostre el canvi de llei podria estar relacionat amb l'intent del rei Pere de donar als rals d'or el curs de 20 sous, decisió que va voler prendre de bona hora, però que no es va materialitzar, pel que sembla fins al 1379.⁷ Llavors els rals de baixa llei serien només alguns dels darrers d'Eimeric i això, en tot cas, justificaria en part la raresa conjunta de totes les altres marques amb relació als de la petxina, una relació d'evidències que no sembla explicar-se prou pel fet que Eimeric hagués estat mestre durant més temps. Alternativament, els rals de llei més baixa

5. Xavier SANAHUJA, «Novetats sobre la moneda mallorquina de Pere III», *L'Ardit* (Barcelona), núm. 17 (2002), p. 29-32. Per error diu *Joan II*.

6. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1909, vol. II, p. 237-238.

7. A. CAMPANER, *Numismática...*, p. 130.

també podrien haver estat els que, com veurem, va batre el rei Joan I mateix. En conclusió, el canvi de llei assenyalat no sembla haver estat una decisió que pogués afectar la major part de la producció mallorquina de Pere, sinó només una petita part o bé la de Joan, i això explicaria que l'any 1422 aquest fet ja s'hagués oblidat.

LA «LLARGA MONEDA»

En un article complementari i posterior al seu llibre sobre la moneda mallorquina, Alvar Campaner comentava l'existència d'unes mencions de «llarga moneda» o bé «longa moneda». Aquestes mencions comencen al 1345 i Campaner en troba notícies fins al 1359-1562. Després de deduir que un sou de la moneda de compte valia un sou i un terç de la «llarga moneda», conclou que no pot identificar aquesta mena de numerari.⁸

Les dades que dona Campaner demostren que la «llarga moneda» era numerari de billó i de més baixa llei que el de referència. Pere III va emetre billó en els primers anys que va tenir en possessió Mallorca i, en concret, en temps del mestre Pere Roig, i és per això que el rar billó d'aquest sobirà porta la marca de la rosa. Segons ens diu el mateix Campaner, aquest billó del temps de Pere III s'havia arribat a obrar a la talla de 28 sous el marc. En canvi, el del rei Jaume II i, ben probablement també el dels seus immediats successors, es batia a la talla de 264 peces el marc, és a dir, a 22 sous. Si multipliquem 22 per 1,33 obtenim 29,26, una xifra propera a la talla 28. Si el mercat valorava la moneda no pas a 28 sous sinó com si fos de talla de 29,26, vol dir que aplicava una taxació d'un cert càstig, cosa freqüent quan hi ha rebaixa de llei.

Per tant, la nostra conclusió és que l'anomenada «llarga moneda» vol dir la moneda corrent emesa per Pere III, entenent així la moneda de billó. Cal convenir que la cronologia de les mencions de la «llarga moneda» concorda amb les dates del llançament d'aquest numerari, ja que Pere Roig, el mestre que la va fer, va començar el seu mandat l'any 1343. És molt probable que en els primers anys de Pere III encara hi hagués en circulació molt de l'abundant numerari de billó emès pels reis mallorquins i que es fes necessari fixar la valoració del nou billó en relació amb el que havia circulat fins llavors i de millor llei.

LES MARQUES COMPLEMENTÀRIES

Les sis marques mallorquines no sempre són els únics distintius. En concret, hi ha quatre marques que s'aparellen amb una altra marca complementària que se situa als peus del rei, segons la taula següent:

8. A. CAMPANER, «Novedades en la numismática balear», *Museo Balear*, 1886, vol. III, p. 1-15. Vegeu p. 5-8.

<i>Marca del mestre</i>	<i>Marca complementària</i>
Rosa	(no en porta)
Llir	T
Tres roses	B
Escudet	P
Sabata	rosa
Petxina	(no en porta)

Aquesta taula, en haver situat l'escudet entre les tres roses i la sabata, fa que les tres marques complementàries, que són lletres, restin ara agrupades, cosa que és també més coherent. Un argument més, doncs, per a situar l'escudet en la cronologia tardana.

Què signifiquen aquestes marques complementàries? Campaner apuntava possibles marques de seca, amb la P per a Perpinyà, la B per a Barcelona i la T amb ubicació incerta. Nosaltres havíem acceptat inicialment la P per a Perpinyà, atès l'antecedent de batiments mallorquins en aquella seca, però no podíem admetre la B per a Barcelona, on llavors es batien florins, i no semblava possible l'existència d'una altra seca al marge de Palma i, en tot cas, Perpinyà. Però fins i tot la possibilitat de Perpinyà s'ha fet molt improbable, un cop hem situat l'escudet en la cronologia tardana que ara defensem ja sense reserves. Cal descartar, doncs, que les marques indiquin els tallers emissors i cal convenir que, pel context documental, sembla que tota la producció mallorquina del temps de Pere III es va obrar a Palma de Mallorca.

Inspirant-nos en el que després succeeix en els florins, nosaltres ens atrevirem a proposar una possible explicació. A partir del 1343 el rei Pere III va nomenar per a Mallorca uns governadors generals. Aquests tenien jurisdicció sobre la fabricació de moneda, com hem vist abans que el governador Berenguer de Tous cridava al mestre Bartomeu Tarí i al personal de la seca per a comunicar-los les ordres del rei. Els governadors de Mallorca en temps de Pere III varen ésser els següents: Gilabert de Centelles (1348-1359), Berenguer de Tous (1359-1367), Olf de Pròixida (1367-1375) i Francesa de Sagarriga (1375-1392).

De tota manera, no podem assegurar que aquestes cronologies siguin exactes perquè en aquells temps era molt freqüent l'absentisme en aquests alts càrrecs i llavors era el lloctinent o sotsgovernador el que exercia el càrrec de manera efectiva. En concret sabem, per exemple, que Olf de Pròixida ja actuava amb plena autoritat almenys des del 1365.⁹ Si suposéssim que les marques complementàries

9. La llista de governadors, obtinguda de la *Gran enciclopèdia catalana*, a l'entrada *Mallorca*, no sabem quina fiabilitat té i convidria una verificació a fons, com varem haver de fer amb la seriació dels tresorers reials. De moment, observem l'existència d'un altre governador que se superposa, incomprensiblement, amb Centelles, Felip de Boil (1345-1348). Si Boil hagués estat governador després de Tous, la marca B quedaria molt més clarament justificada. Pel que fa a l'actuació d'Olf de Pròixida en temps de Bernat de Tous, vegeu P. CATEURA BENNASSAR, *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca, 1982, p. 368, 373, 377 i 383, on es mostra que és el governador efectiu.

poden correspondre a la inicial del nom del governador, trobem que la T seria avinent per a Tous, que coincideix quatre anys amb el regiment del mestre Tarí (1355-1362). El fet que no coincideixin per a tots els anys tampoc és un argument del tot negatiu perquè tampoc sabem en quines cronologies es varen fer les emissions dels rals d'or. Per tant, lllir-T significaria mestre Tarí-governador Tous. A continuació té el càrrec de mestre Joan Roig, en un espai de temps que queda plenament comprès dins els anys de Tous: 1362-1364. El fet que ara Roig posi una B en lloc d'una T podria significar que, per a distingir aquesta marca de la del mestre anterior hagués optat per la B inicial de Berenguer de Tous. Per tant, en aquest cas les marques tres roses-B significarien mestre Joan Roig i governador Berenguer de Tous. Finalment, l'escudet es correspondria amb la P al·lusiva a Pròixida. La superposició només és de dos anys, ja que l'escudet el situem entre 1364 i 1368, però s'allarga força si tenim present l'exercici efectiu d'Olf de Pròixida des del 1365. En aquest cas, doncs, escudet-P al·ludiria al mestre desconegut d'aquesta marca o bé a l'actuació en suplència del governador i a la seva inicial P, per Pròixida.

Ens resta el cas de la sabata, aparellada amb rosa. Ja vàrem indicar que, tot i que Pere Sabater va obtenir el seu nomenament de mestre durant dos anys el 1367, abans que pogués començar a actuar s'interposà el nomenament d'Eimeric, que oferia més guanys a Pere III.¹⁰ Però Pere Sabater deuria poder cobrir els dos anys de la seva concessió més endavant perquè bé hi ha peces amb la seva marca de la sabata. Quan ho va poder fer? De segur que després del 1379, perquè no fou fins a aquest any que Pere III introduïa un nou divisor de l'or, l'octau de ral, i hi ha peces d'aquest valor amb la marca sabata. Per tant, l'actuació de Sabater s'ha d'interposar en el període d'Eimeric, el qual tenia el càrrec vitalici.

Pere Sabater porta també, com hem vist, una marca complementària, però aquesta ara ja no és una lletra sinó una rosa, probablement un element heràldic. Pel que hem dit abans, Sabater va coincidir en el seu mandat amb Francesc de Sagarriga, a qui tots els heraldistes li atribueixen com a armes de llinatge un mata de garriga arrencada, un signe que no s'allunya gaire del d'una rosa si l'hem de simplificar. Fins i tot ens atreviríem a afirmar que es fa molt difícil de dir, en examinar una peça amb marca sabata, si allò que veiem als peus del rei és una rosa o bé un altre vegetal arrodonit, com es presenta habitualment la mata de garriga arrencada, amb les seves arrels. Per tant, és perfectament plantejable que el binomi sabata-rosa (?) pugui significar el binomi mestre Sabater-governador Sagarriga.¹¹

10. M. CRUSAFONT i A. VIDAL, «Els rals...», p. 68-69.

11. Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1922, vol. II, assigna a Arnau de Sagarriga un segell amb aquesta heràldica en document datat el 1319. Vegeu segell 2769, p. 378. Tots els heraldistes, Garma, Caraffa i Riquer, també li donen aquesta heràldica.

Com veiem, la hipòtesi no és completament segura, amb els punts més febles en la B i la rosa, però té prou elements de concordança per a poder plantejar-la.

LA MARCA DE LES TRES ROSES

En el llibre de Campaner només es descriu el ral d'or amb aquesta marca. Tampoc l'atribueix a un mestre concret. Tal com hem dit abans, nosaltres vàrem suposar que corresponia a Joan Roig. La família Roig sol tenir per heràldica una rosa. Havent-hi hagut ja un mestre amb el mateix cognom, Pere Roig, que havia marcat amb aquest distintiu, Joan Roig s'hauria decidit per una marca de tres roses per a distingir les seves produccions. L'ordenació que es deriva del canvi de llegendes amb Tarí ha consolidat aquesta atribució perquè les peces de les tres roses tenen ja la llegenda canviada i, per tant, han d'ésser d'un mestre posterior a Tarí. Campaner va documentar que Joan Roig havia estat nomenat mestre el 9 de març del 1362 i per a un temps de dos anys. La raresa de les seves produccions fa pensar que no deuria pas renovar el seu contracte i, per tant, que devia deixar el càrrec l'any 1364.

El mig ral de les tres roses, desconegut encara quan publicàrem el nostre primer llibre sobre la moneda catalana, aparegué en una subhasta de la firma barcelonina Aureo just abans que sortís el nostre segon llibre, on poguérem incloure'n la menció.¹² Mai, però, ha estat descrit completament ni publicat en fotografia (fora de la venda mencionada). Les seves dades completes son les següents:

Mig ral d'or de Mallorca de Pere III. Marca tres roses

a/ (escudet) PETRUS:DEI:GRACIA:REX: (escudet). Rei sedent amb tres roses a l'esquerra i B als peus. Orla lobulada.
r/ +ARAGONUM ET – MAIORICARUM. Creu patriarcal amb tres roses a dalt.
Orla lobulada.

Pes: 1,88 g Ø: 19 mm Làm. n.1 Inèdit

Les lletres són gòtiques i els escudets són amb les armes catalanes i en cairó.

El quart de ral de les tres roses, no considerat per Campaner, havia estat assenyalat, com hem vist abans, per Bover. Ara podrem confirmar-ne l'existència.

12. Ens referim als nostres *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Madrid, 1982, i *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992, on assignàvem al mig ral amb marca tres roses el núm. 437. Cal advertir, però, que amb el núm. 443 consignàvem per error l'existència del quart de ral amb aquesta marca, llavors encara desconegut. És una errada que s'ha esmenat tota sola en aparèixer ara aquesta peça.

Quart de ral d'or de Mallorca de Pere III. Marca tres roses

a/ +PETRUS DEI (GRA)CIA REX. Rei sedent amb tres roses a l'esquerra.
Orla lobulada. B als peus.

r/ +ARAGONUM (ET) – MAIORCAR. Creu patriarcal amb tres roses a dalt.
Orla lobulada.

Pes: 0,77 g Ø: 14 mm Làm. n.2 Inèdit

Les lletres, gòtiques. Al final de la llegenda de l'anvers sembla que hi ha un pal, com si digués REX I. Podria ésser un intent de dibuixar un escudet o, senzillament, la X mal feta.

Els pesos són particularment baixos, però cal tenir present que ambdues peces estan en força mal estat, amb un desgast acusat. La marca de les tres roses més aviat sembla de tres estrelles, especialment al quart de ral, però això és a causa del poc espai disponible per a dibuixar-les.

Amb aquestes dues peces es completa, con hem dit, la sèrie de l'or de Mallorca amb la marca tres roses.

EL RAL D'OR DE MALLORCA DE JOAN I

Aprofitem l'avinentesa de parlar de l'or mallorquí per donar a conèixer als lectors d'*Acta Numismàtica* una descoberta que féu fa pocs anys l'estudiós francès Marc Bompaire i que, possiblement, ha passat desapercibuda als numismàtics del nostre país.

Bompaire, bon coneixedor dels manuals medievals de mercaderia, va trobar i publicar una dada molt interessant: en un d'aquests manuals es descriu i dibuixa amb gran precisió un ral d'or de Mallorca del rei Joan I, una moneda fins ara desconeguda.¹³ Com que en el mateix manual es descriu amb precisió i detalls un ral d'or mallorquí amb marca petxina de Pere III, no hi ha pas possibilitat de confusió ni hi ha raons per a dubtar que l'autor del manual copiés una peça que conegués perfectament. La peça porta la marca de la petxina d'Eimeric perquè no tan sols el mestre havia estat nomenat de manera vitalícia sinó que també el rei Joan el va confirmar en el seu càrrec en entrar a regnar el 1387.

L'existència, de moment només documentada, del ral de Mallorca de Joan I és una novetat que no deixa de causar una certa sorpresa. Sempre s'havia pensat que aquest rei havia substituït a Mallorca el ral d'or pel florí. De fet, però, l'ordre de batre rals d'or la donà l'any 1390. Per tant, hi ha l'espai 1387-1390 en el qual po-

13. Marc BOMPAIRE, «Le monnayage d'or européen avant Christophe Colomb», a *Monnaies d'or de l'Europe avant la découverte des Amériques*, Perpinyà, 1992, p. 11-24. Vegeu làmina de p. 22.

1

3

1

2

1. *isla de mallorqua an la cova
 dobla que sus la + dobla a j.
 pning claus deuers lo rey al come
 sament de la ligenda a vna cova
 simpleta et apres vna petita cova
 dobla et liegon petrus dei gracia
 rex et deuers la cova lieg aragonni
 et magoritarii et peron m d. n g.
 m dextra n g.*

3

2. *isla de mallorqua que liegon
 iohes dei grai rex aragonum
 et magoritarii et son aut als rei
 leres duna part et dautra et peron
 m d. m dextra n g.*

3

gué batre rals d'or. De tota manera, tampoc es pot descartar una fabricació paral·lela si tenim present el que abans ja hem assenyalat: el rei Alfons el Magnànim, que va batre abundantment florins mallorquins, també va fer encunyar rals d'or, que de moment ens són desconeguts.

A la làmina reproduïm la pàgina del manual de mercaderia que ha trobat Bompaire amb el dibuix i la descripció del ral d'or de Pere (a dalt) i el de Joan (a sota). Segons el text que hi ha entre les dues estampes d'anvers i revers de la peça, la descripció és la següent:

Ral d'or de Mallorca de Joan I. Marca petxina

a/ +IOhANNES:DEI:GRACIA:REX. Rei sedent al tron. A l'esquerra una petxina. Orla lobulada.
 r/ +ARAGONUM:ET-MAIORICARUM. Creu patriarcal dins una doble orla lobulada.

Pes: – g Ø:26 mm Làm. n. 3

L'únic detall que manca en el dibuix és la marca de la petxina als extrems de la creu del revers, tal com la veiem en les peces de Pere III. El fet que l'orla sigui doble demostra que aquesta forma d'orla és tardana en el regnat de Pere III, ja que enllaça amb aquesta peça de Joan I.

Naturalment, res impediria que també existissin mitjos rals, quarts i fins octaus de ral d'aquesta sèrie mallorquina de rals de Joan I, tal com succeeix amb les altres produccions de Pere III. Una vegada més, doncs, les noves descobertes ens fan eixamplar els nostres coneixements, però alhora es fa més àmplia també la dimensió de tot allò que ens resta per descobrir.